

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Osmanlı Türkçesi Fizyonomi Terimleri

Ottoman Turkish Physiognomy Terms

Ali Kemal Şaş* - Şenol Aydın**

Abstract: Turks have ruled over a wide geography throughout history and played a leading role in the construction of many civilizations that have left deep traces in history. As a natural consequence of this situation, the Turkish language gained the identity as a cultural language in different periods and numerous Turkish works were written in many civilization centers. One of the most important of these civilization centers is Anatolia. After the Turks settled in Anatolia, they created many works related to different fields. While works based on translations were presented in the beginning, copyrighted works started to come to the forefront with the enrichment of the Turkish language and the provision of cultural depth over time. In the founding years of the Ottoman Empire, scientific works were mostly translated from Arabic and Persian into our language. Among the translations belonging to this period, the physiognomy works, which are mostly called kıyafetname or firasetname, have an important place. Although physiognomy dates back to ancient times and gained a scientific identity in Ancient Greece, it spread to the world through Arabic translations based on Greek works, especially during the Middle Ages. The first physiognomy works were mostly based on translations of Arabic works. Over time, mixed copyright-translation and copyrighted works have emerged in this field. In this study, which determines the physiognomy terms in Ottoman Turkish, first, information about the birth of physiognomy and its situation in ancient civilizations is given, and then the basic physiognomy texts are introduced. After the physiognomy works written in Europe and Islamic geography were introduced, information was given about Turkish physiognomy works belonging to the Ottoman Period. In the study, twenty-two copyrighted and translated works written in Ottoman Turkish were scanned and around two hundred terms, some of which have become archaic today, have been identified. The identified terms are listed alphabetically according to their usage at that time.

Structured Abstract: Physiognomy, which is generally called ilm-i kıyafet, ilm-i firaset or ilm-i sima in the regions where Islamic civilization is dominant, has been considered as a knowledge that is assumed to generate data about the personality and destiny of human beings, based on facial features or body features. Today, physiognomy, which is not taken into account by many researchers that it is not scientific or does not produce data that meets the criteria of modern science and it is considered as a semi-science or even a pseudoscience. Physiognomy has attracted attention (almost) in all ancient civilizations. Initially associated with practices such as fortune telling and magic, physiognomy has been used throughout history in most of the fields related to

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

ORCID 0000-0001-6838-3018

kemalsas@ahievran.edu.tr

** YL Öğrencisi Ahi Evran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Master's Student, Ahi Evran University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature

ORCID 0000-0002-5041-8945

senolaydin40@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Şaş, A. K. & Aydın, Ş. (2022). Osmanlı Türkçesi fizyonomi terimleri. *Turkish Studies - Language*, 17(2), 709-729. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.62692>

Received/Geliş: 29 May/Mayıs 2022

Accepted/Kabul: 25 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 June/Haziran 2022

Checked by plagiarism software

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY- NC 4.0

human beings that require the recognition and understanding of humans. In the early periods, it was a method that determined the fate and personality traits of a person; Over time, it has been used in quite different areas such as determining ancestry, appointing managers, identifying criminals, selecting workers and civil servants and diagnosing diseases. Since the middle of the 18th century, Swiss priest Johann Caspar Lavater's work "Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe" found great popularity again, especially in Europe and North America and had profound effects in the fields of physiognomy, art and literature. On the other hand, the physiognomic discourse put forward by Lavater supported the nation-state ideology that became widespread since the 19th century. Lavater argued that as nations have their own characteristics, every nation has common physiognomic features. Which has been criticized for being devoid of a systematic scientific infrastructure, has been held responsible for some genocides in the 20th century, as it constitutes a legitimate ground for racism. In the same period, Franz Josef Gall studied the human skull based on physiognomy and developed the theory of phrenology. Although it has not gained a permanent and scientific status today, the data revealed by physiognomy are used in quite different fields such as art, literature, advertising, marketing and psychiatry.

Historical data show that Ancient Greece was the place where the principles of physiognomy were determined as a science knowledge related to medicine. While physiognomy was considered as an application that supported the prophecies for determining the destiny line of man in Ancient Babylon, it became a knowledge for understanding the mental and moral qualities of humans in Ancient Greece.

Physiognomy was known to Arabs, Indians, Persians, and Egyptians before the advent of Islam, far from a systematic understanding. It is known that the entry of physiognomic knowledge into the Islamic world took place between the 8th and 10th centuries, with translation activities intensified, especially with Polemon translations. In this period, physiognomy was met with the concept of "firaset", which existed before Islam. This concept, whose boundaries are quite wide, has prepared a legitimate basis for the Islamization of the physiognomy of Ancient Greek origin. In the beginning, physiognomy, which existed under the name of "firaset" in Islamic thought, was tried to be Islamized in later periods by associating it with some hadiths (Bukhari, al-Adebul-Mufred, 199) and verses (Hicr, 75; Bakara, 273; Muhammad, 30). Another element that allows physiognomy to enter the Islamic world is the medicine of Galen. Galen, who is very popular and influential in the Islamic world, is a big Polemon fan. The great respect for Galen by Muslim scholars has been one of the main elements that facilitated the entry of physiognomy into the Islamic geography. In general, physiognomy entered the Islamic world by both being Islamized and medicalized.

Physiognomy, which is often called ilm-i kıyafet, ilm-i firaset or ilm-i sima, found great popularity in the Islamic world for centuries; Especially in the Ottoman geography, many works with the content of physiognomy were written. It is known that there are some physiognomic elements in Kutadgu Bilig, which is the first Turkish work written in the Islamic Period. An important part of these works, which are generally similar to each other, have been transferred to our language from Arabic or Persian. The outfits have a very important place in the Ottoman literary tradition. It is known that over forty clothes were written in Ottoman Turkish during this period. The main purpose of this study is to determine the Ottoman Turkish physiognomy terms based on the Ottoman period kıyafetname and firasetnames.

This study was prepared by using the content analysis method, which is one of the qualitative research types. Findings were obtained by text analysis method. As a data source, physiognomy works written in Ottoman Turkish were used. The universe of the research consists of Turkish kıyafetname and firasetnames written in verse or prose during the Ottoman Period. Physiognomy terms were determined by examining the manuscripts forming the sample. The obtained terms are arranged alphabetically by giving their origins and meanings. The vocabulary elements used in the study were created based on these lists.

In this study, which was prepared with the aim of determining the Ottoman Turkish physiognomy terms, 22 Turkish kıyafetname and firasetnames written between the 15th and 19th centuries were examined. As a result of the examination, 235 physiognomy terms were identified in Table 1, listed alphabetically. The distribution of these terms according to their origins is given in Figure 1. as seen in figure 1, 93 of the identified terms are Turkish, 86 are Arabic, 53 are Persian, and 3 are Mongolian. While 144 (61%) of these terms survive in today's colloquial language, 91 (39%) are now obsolete. A significant part of the ones that have fallen out of use are words of Arabic and Persian origin. The Language Revolution and the efforts of self-confidence had an important effect on the emergence of this result. Only 6 (7%) of the 93 Turkish terms have fallen out of use, and 87 (93%) continue to exist in the living language. In the study; Seven archaic terms have been identified

for today, such as "burtaruk", "çiğin", "diz gözi", "epek", "uca", "tulun" and "yağrın". In addition, it has been seen that the term sağrı, which is used to express the full round part between the waist and tail of the animal, especially the horse, in historical texts and dictionaries, is used to describe the seat of people.

The greatest occupation of mankind throughout history has again been human. Many observations have been made in order to understand the human being and to reach accurate conclusions about the human character, and a method has been developed to make it easier to recognize the human in the light of the obtained data. The first practices for this purpose were based on the assumption that there was a relationship between the physical characteristics of the person and his moral structure. Physiognomy, which argued that human personality traits could be understood from his body, states and movements, basically referred to the anatomical structure. Physiognomy, whose first applications were seen in Babylon, has been used for quite different purposes in many different cultures throughout history, from China to Egypt, from India to Ancient Greece. Physiognomy, which is sometimes identified with practices such as fortune telling and magic, gained a scientific dimension in Ancient Greece. With the entry of ancient Greek philosophy into the Islamic world, the interest of Muslim thinkers in this field has increased. The translation of many Greek and Roman works in the 8th and 9th centuries paved the way for the formation of a very large physiognomy literature in the Islamic world. During the Middle Ages, many civilizations reached physiognomic knowledge through these translations. Along with the advancements in science and technology, physiognomy has also been a source of scientific fields such as phrenology and criminology.

The first contact of Turks with physiognomic knowledge was made largely through Arabic and Persian translations. The first Turkish work containing physiognomic information is a Kabûs-nâme translated from Persian into our language. After this work, many works, most of which are in Arabic, and which are generally named as kıyafetname and firasetname, have been translated into Turkish. In these works, which were written for the purpose of giving information, a very plain language was preferred at the beginning, but it was seen that this situation changed over time and quite difficult to understand terms that were used in few works. As a result of the examination, it was seen that 144 (61%) of the 235 physiognomy terms we obtained continue to exist today. Considering the terms of mathematics, astronomy or medicine that were in use at the same time, it will be understood that this rate is quite high. This situation weakens the idea that Ottoman Turkish is an artificial language disconnected from the people, and is an important indicator that the physiognomy terms of this period were adopted by the people and successfully translated into Turkish.

Keywords: Turkish Language and Literature, Language, Terminology, Ottoman Turkish, Physiognomy, Kıyafetname

Öz: Türkler, tarih boyunca oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve tarihte derin izler bırakmış pek çok medeniyetin inşasında öncü roller üstlenmiştir. Bu durumun tabii bir neticesi olarak Türk dili farklı dönemlerde kültür dili hüviyeti kazanmış ve pek çok medeniyet merkezinde sayısız Türkçe eser kaleme alınmıştır. Bu medeniyet merkezlerinin en önemlilerinden biri de Anadolu'dur. Türkler, Anadolu'yu yurt tuttuktan sonra değişik alanlarla ilgili pek çok eser vücuda getirmiştir. Bu eserler başlangıçta çoğunlukla tercümelere dayalıydı. Ancak zaman içerisinde Türk dilinin zenginleşmesi ve kültürel derinliğin sağlanmasıyla telif eserler ön plana çıkmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında bilimsel eserler daha ziyade Arapça ve Farsçadan tercüme edilerek dilimize kazandırılmıştır. Bu dönemde kaleme alınmış eserler içerisinde fizyonomi literatürünün Türkçeleşmesini sağlayan kıyafetname veya firasetnemelerin önemli bir yeri vardır. Fizyonomi, kökleri çok eskilere gitmesine ve Antik Yunan'da bilim hüviyeti kazanmasına rağmen özellikle Orta Çağ boyunca, Yunanca kaynaklara dayanan Arapça tercümelere vasıtasıyla dünyaya yayılmıştır. Bizdeki ilk fizyonomi metinleri de çoğunlukla Arapça eserlerin tercümelerine dayanmaktadır. Zaman içerisinde bu alanda yarı telif yarı tercüme eserler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkçesi fizyonomi terimlerini belirlemeyi hedefleyen bu çalışmada öncelikle fizyonominin doğuşu ve kadim medeniyetlerdeki durumu özetlenmiş, sonrasında temel fizyonomi metinleri tanıtılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde fizyonominin Avrupa ve İslam coğrafyasındaki gelişimi değerlendirilmiş ve Osmanlı Dönemi'ne ait Türkçe fizyonomi çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada Osmanlı Türkçesiyle yazılmış telif ve tercüme yirmi iki eser incelenmiş ve bir kısmı bugün için arkaikleşmiş iki yüz otuz beş terim tespit edilmiştir. Tespit edilen bu terimler; etimolojik kökenleri, anlamları ve bulundukları eserlerle birlikte alfabetik olarak dizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili ve Edebiyatı, Dil, Terim bilimi, Osmanlı Türkçesi, Fizyonomi, Kıyafetname

Giriş

İslam medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde genellikle ilm-i kıyafet, ilm-i firaset veya ilm-i sima olarak adlandırılan fizyonomi, antik çağlardan itibaren, yüz hatları veya beden özelliklerinden hareketle insanın kişiliği ve kaderi hakkında veriler oluşturduğu varsayılan bir bilim olarak değerlendirilmiştir. Bugün pek çok araştırmacı tarafından bilimsel olmadığı veya modern bilimin ölçütlerine uygun veriler üretmediği gerekçesiyle dikkate alınmayan, yarı bilim (Evans, 1969, s. 6) hatta sahte bilim (Twine, 2002, s. 67) olarak değerlendirilen fizyonomi, kadim medeniyetlerin hemen hepsinde ilgi görmüştür. Başlangıçta fal ve sihir gibi uygulamalarla ilişkilendirilen fizyonomi tarih boyunca insanla ilgili, insanın tanınması ve anlaşılmasını gerekli gören alanların çoğunda kullanılmıştır. İlk dönemlerde insanın kaderi ve kişilik özelliklerini belirleyen bir yöntemken; zamanla nesep belirleme, yönetici atama, suçluları tespit etme, işçi ve memur seçme, hastalıkları teşhis etme gibi oldukça farklı alanlarda kullanılmıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren İsviçreli papaz Johann Caspar Lavater'ın *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* adlı eseriyle özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da yeniden büyük bir revaç bulan fizyonomi, sanat ve edebiyat alanlarında derin etkiler oluşturmıştır (Twine, 2002, s. 72). Diğer taraftan Lavater'ın ortaya koyduğu fizyonomik söylem 19. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan ulus-devlet ideolojisini desteklemiştir. Lavater (1840, s. 339), milletlerin kendilerine ait karakterleri olduğu gibi her milletin ortak fizyonomik özelliklerinin bulunduğunu öne sürmüştür. Sistematik bilimsel altyapıdan mahrum olduğu gerekçesiyle eleştirilen bu anlayış ırkçılığa meşru bir zemin oluşturması sebebiyle yirminci yüzyıldaki bazı soykırımlardan sorumlu tutulmuştur (Rauter, 2009, s. 160). Aynı dönemde Franz Josef Gall, fizyonomiden hareketle insan kafatasını incelemiş ve frenoloji kuramını geliştirmiştir. Bugün için kalıcı ve bilimsel bir statü kazanmamış olsa da fizyonominin ortaya koyduğu veriler sanat, edebiyat, reklamcılık, pazarlama ve psikiyatri gibi oldukça farklı alanlarda kullanılmaktadır.

Eski Yunanca *fysis* (doğa) ve *gnomon* (yorumlayıcı) kelimelerinden oluşan *fysiognomonía* sözcüğüne dayanan fizyonomi terimi ilk olarak Hipokrat tarafından kullanılmıştır (Boys-Stones, 2007, s. 92). Bazı kaynaklarda çıkış yeri olarak eski Çin gösterilse (Webster, 2018, s. 229) de son dönemde Irak'ta yapılan kazılarda insanın dış görünüşüyle karakteri ve kaderi arasında ilgi kuran kil tabletlerin elde edilmesi fizyonomi tarihinin Antik Babil'e kadar uzandığını göstermektedir. Mezopotamyalı falcıların doğum lekeleri ve benlerden hareketle insanın kaderi ve kişiliğiyle ilgili çıkarımlarda bulunması fizyonominin ilk pratiklerini teşkil etmiştir (Böck, 2010, s. 200; Rivers, 1994, s. 18). MÖ 1595'te Hitit kralı I. Mursili'nin Babil'i işgal etmesi ve fizyonomiyle ilgili tabletleri Hattuşa'ya (Boğazköy) götürmesi fizyonomi bilgisinin Mezopotamya'dan Anadolu'ya taşınmasına zemin hazırlamıştır. Hitit tabletlerindeki fizyonomik içerikle Antik Babil tabletlerinde yer alan bilgilerin büyük oranda örtüştüğü bilinmektedir. Hatta Babil'deki metinlerin benzerlerinin Sanskrit ve Prakrit dillerinde olması, bu bilimin Gandhâra ve Indus Vadisi'nden (Pakistan ve Afganistan) Hindistan'a yayıldığını göstermektedir (Abuagla, 202, s. 1759).

Fizyonominin tarih boyunca en çok ilgi gördüğü yerlerin başında Çin gelmektedir. Çin kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan ve *Mien Shiang* olarak bilinen yüz okuma sanatının tarihi MÖ 6000'e kadar uzanmaktadır. Eski Çin fizyonomisi sadece beden özelliklerinden hareketle insanın kişiliği ve benliği hakkında fikir yürütmeye yarayan bir teknik olarak değerlendirilmemiş aynı zamanda hayvan, bitki gibi pek çok nesneyi incelemek için de kullanılmıştır (Raphals, 322, s. 2009). İlk Çin hükümdarlarının yüzlerinde bulunan leke ve izlerin kayıtlarının tutulması çok eski dönemlerden itibaren bu konuya ilgi duyulduğunu göstermektedir (Webster, 2018, s. 229). Ching Hanedanı zamanında, saraya alınacak memur, asker ve hizmetçilerin seçiminde adayların yüz tiplerine dikkat edildiği bilinmektedir (Bloomfield, 1983, s. 142). Çin kültüründe yüzün şekinden ve yüzdeki izlerden hareketle insanın kişiliği hakkında bilgi sahibi olunabileceğine dair pek çok bilgi bulunmaktadır (Altınışik, 2019). Fizyonomi, geleneksel Çin tıbbının da önemli bir parçasıdır. *Yuan Qi* (yüençi) olarak isimlendirilen benler, hastalıkların teşhisinde veri olarak kullanılmıştır (Kaplan,

2020, s. 19-28). Vücut ve ruhun etkileşiminin insanın sağlığı, karakteri ve kaderi hakkında bilgi verebileceği anlayışını benimseyen *Shenxiang Quanbian* adlı eser, erken Ming Hanedanı Dönemi'nde Yuan Zho tarafından derlenmiş ve Çinli fizyonomistlerin başucu kitabı olarak günümüze kadar gelmiştir (Kohn, 1986, s. 228).

Tarihî veriler, fizyonominin ilkelerinin belirlendiği ve özellikle tıpla ilişkili bir bilim özelliği kazandığı yerin Antik Yunanistan olduğunu göstermektedir. Fizyonomi, Antik Babil'de daha ziyade insanın kader çizgisini tayin etmeye yönelik kehanetleri destekleyen bir uygulama olarak değerlendirilirken Antik Yunan'da insanın zihinsel ve ahlaki niteliklerini anlamaya dönük bir bilim hâlini almıştır (Armstrong, 1958, s. 52). Tıp, tarih boyunca içgüdü, sezgi, doğal bilgi ve tecrübelerden hareketle gelişmiştir (Öztürk, 2013, s. 39). Antropolojik çalışmalar tıbbın kökeninin büyü ve dinî uygulamalara kadar uzandığını göstermektedir (Lewis, 1998, s. 8). Bu dönemde hastaların dış görünüşlerinin incelenmesinden elde edilen bilgilerin iç hastalıkların teşhis ve tedavisini kolaylaştıracak fikri fizyonomi alanındaki çalışmaları desteklemiştir (Brown, 1807, s. 26).

Fizyonominin Antik Yunan'daki ilk önemli temsilcisinin MÖ 6. yüzyılda yaşamış Pythagoras olduğu düşünülmektedir (Misener, 1923, s. 1). Ancak bu alana temas eden ilk çalışmaları Hipokrat'a borçluyuz. Hipokrat, *On Ancient Medicine (Eski Tıp Üzerine)* adlı eserinde insan, tabiat ve karakter ilişkisi üzerinde durarak fizyonominin sistematik bir şekilde toplum hayatına girmesinin önünü açmıştır. Antik Yunan'da fizyonomi, tıbbın gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Bu dönemde Hipokrat, Loxos ve Polemon gibi önemli hekimler fizyonominin ortaya koyduğu verilerin tıp alanında kullanılabileceğini savunmuştur (Rivers, 1994, s. 22). Sicilyalı Empedokles *Peri Physeos* isimli eserinde evrenin su, toprak, hava ve ateş olmak üzere dört temel unsurdan (humor/hılt) meydana geldiğini öne sürmüştür. Hipokrat, oldukça etkilendiği bu teoriyi insan bedenine uygulamış ve Humoral Patoloji Teorisi olarak adlandırılan bir anlayışı geliştirmiştir. Söz konusu teoriye göre, canlılık ve sağlık, söz konusu dört elementin insan vücudundaki uyumundan oluşmaktadır (Bayat, 2010, s. 214-215). Bu anlayışa göre vücuttaki humor/hılt oranları sadece insanın sağlık durumunu değil, aynı zamanda karakter özelliklerini belirlemede de kullanılmaktadır. Hipokrat, bu dört unsurun yanı sıra çevresel faktörlerin de insan mizacını doğrudan etkileyebileceğini öne sürmüştür. Ona göre belirli bir bölgede yaşayan insanların mizaç ve ruh hâlleri, ortamın havası ve hava durumunun değişme sıklığı gibi faktörlere göre farklılık gösterir (Kalachanis & Michailidis, 2015, s. 3).

Fizyonominin ilkeleri Antik Dönem'de yazılmış dört önemli esere dayanmaktadır. Aristoteles'e atfedilen, ancak son dönemde ortaya çıkan bulgular neticesinde Aristoteles'in öğrencileri veya takipçilerinden biri (sözde-Aristoteles) tarafından yazıldığı anlaşılan *Physiognomonica*, doğrudan fizyonomiyi konu alan ilk önemli eserdir (Evans, 1969, s. 6; Anetshofer vd., 2016, s. 28). Sonraki dönemlerde oluşan fizyonomi anlayışını derinden etkileyen bu eser, özellikle insanlar ve hayvanlar arasındaki fiziki benzerliklerden fizyonomik çıkarımlar elde etmesiyle ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan bu çalışmada temellendirilen, insanları görünüş veya karakterlerine göre ırklara ayırma anlayışı modern zamanlara kadar pek çok eserde kullanılmıştır. Aristoteles, doğrudan fizyonomiyi konu alan bir eser vermemiştir ancak onun hayvan ve insan gözlemlerinden elde ettiği bilgiler fizyonominin gelişmesi için verimli bir ortam hazırlamıştır (Göka & Beyazyüz, 2015, s. 71). Laodikyalı Polemon tarafından kaleme alınan *de Physiognomonica*, fizyonomi tarihine yön veren temel kaynaklardan biri olmuştur. Yetmiş bölümden oluşan eserin tam bir kopyası günümüze ulaşmamıştır. Sözde-Aristoteles etkileri görülen eserin giriş kısmında insanlarla hayvan türleri arasındaki benzerlikler üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümlerde ise insanın çeşitli uzuvlarının özelliklerine ve karakter niteliklerine göre insan tiplerine yer verilmiştir. Milattan sonra 5. yüzyılda yaşamış olan Adamantius tarafından yazılan *Physiognomonica* adlı eserin de fizyonomi tarihinde önemli bir yeri vardır. Esasen Polemon'un *de Physiognomonica*'sının bir özeti mahiyetinde olan eser, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gözler, ikinci bölümde ise diğer uzuvlar ve insan tipleri üzerinde durulmaktadır. Bu döneme ait bir diğer önemli eser ise

Physiognomonia Latina'dır. Yazarı meçhul olan bu eser büyük oranda Lexus ve Polemon'un çalışmalarına dayanmaktadır. Üç ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünde kadın ve erkek tipleri, ikinci bölümünde milletler arasındaki farklar, üçüncü bölümünde ise insan ve hayvanlar arasındaki benzerlikler anlatılmıştır (Evans, 1969, s. 14-16).

Fizyonomiye duyulan ilgi Orta Çağ boyunca artarak devam etmiştir. Bu dönemde Aristoteles'e atfedilen *Physiognomonica*, Ebû Zekerîyyâ Yûhannâ b. el-Bıtrîk tarafından *Kitâbü's-Siyâse fî Tedbiri'r-Riyâse (Sırrü'l-Esrâr)* adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Avrupalı entelektüeller arasında oldukça etkili olan bu eser 12. yüzyılın ortalarında *Secreta Secretorum* adıyla Latinceye aktarılmıştır. Ebû Bekr Muhammed bin Zekerîyyâ er-Râzî'nin onuncu yüzyılda kaleme aldığı ve içerisinde fizyonomik unsurları da barındıran tıbbi eseri *Kitâbu'l-Mansûr*, 13. yüzyılda İtalyan Gerard de Sabloneta tarafından *Liber ad Almansorem* adıyla Latinceye çevrilmiştir. Michael Scot'un 1230'larda II. Frederick için kaleme aldığı, kısmen sözde-Aristoteles kısmen de Arap kaynaklarına dayanan *Liber Physiognomiae* de bu dönemin en etkili fizyonomi eserlerinden biridir.

Fizyonomi, Rönesans boyunca rağbet görmeye devam etmiştir. Antik ve Orta Çağ'a ait pek çok fizyonomi eserinin bu dönemde basıldığı bilinmektedir. İtalyan fizyonomist Giambattista Della Porta'nın 1586'da kaleme aldığı *de Humana Physicognomonia* adlı eseri fizyonomiye bakışı önemli ölçüde değiştirmiştir. Sözde-Aristotelesçi söylemden hareketle insan ve hayvanlar arasındaki çeşitli fizyolojik benzerliklerden fizyonomik sonuçlar çıkaran Della Porta, önceki fizyonomi eserlerinden farklı olarak, öne sürdüğü hipotezi kanıtlamak için görsel malzemelere de başvurmuş, böylece Orta Çağ boyunca fal ve astroloji gibi uygulamalarla iç içe geçen fizyonomiye nispeten meşru bir zemin kazandırmıştır (Jenkinson, 1997, s. 3). Diğer taraftan Barthelemy Cocles'in *Physiognomonia'sı*, Maitre Michael Lescot'un *Physionomie'si* ve Jean d'Indagie'nin *Chiromance'ı* bu dönemde yazılmış diğer önemli fizyonomi eserleridir. Agostino Nifo'nun sözde-Aristoteles yorumu ile Alessandro Achillini'nin el falı ve fizyonomiyle ilişkili çalışmaları fizyonominin üniversitelerde öğretilmesini sağlamıştır.

17. yüzyılın sonlarına doğru tıp ve anatomi alanlarındaki hızlı ilerleme fizyonominin bilimle ilişkisinin sorgulanmasına ve gözden düşmesine sebep olmuştur. Ancak Johann Caspar Lavater, *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* adlı çalışmasıyla fizyonomiye dayalı bilginin sistemleşmesini ve fizyonominin yeniden bir bilim dalı olarak kabul görmesini sağlamıştır. Entelektüel çevrelerde eşsiz bir yankı uyandıran bu eser kısa süre içerisinde pek çok dile çevrilmiş ve yüzlerce kez basılmıştır. Ülkemizde de ilgiyle karşılanan bu eser Yusuf Hâlis ve Halit Ziya Uşaklıgil tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Lavater'in görüşleri özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da iş, bilim ve sanat çevrelerinde yoğun ilgi görmüştür.

19. yüzyılda Franz Josef Gall insanın karakter ve zihinsel özelliklerinin kafatasından hareketle anlaşılabilmesine dair bir teori geliştirmiştir. Genel olarak fizyonomik verilerden hareketle oluşturulan bu teori kısa sürede oldukça yaygın hâle gelmiş ve bir bilim dalı olarak değer görmeye başlamıştır. Frenoloji olarak adlandırılan bu uygulama özellikle bilim çevrelerinde büyük yankı uyandırmış, pek çok ülkede frenoloji dernekleri kurulmuştur. Bu dönemde pek çok yazar ve şair de frenolojiden etkilenmiştir. Beyin incelemelerine kapı açması sebebiyle başlangıçta olumlu karşılanan frenoloji, zamanla bilimsellikten uzak olduğu ve ırkçılığa zemin hazırladığı gibi gerekçelerle bilimden dışlanmış. Aynı dönemde fizyonomi ve frenolojinin etkisinde kalan Francis Galton, insan soyunu ıslah etmek maksadıyla genetik ve biyolojik temellerden hareketle iyi ve sağlıklı ırkın artması, kötü olarak değerlendirilen ırkın çoğalmasına mâni olunması ve böylece seçkin ve sağlıklı bir neslin ortaya çıkarılması anlamına gelen "öjeni" terimini ortaya atmıştır. İsveç'te 1976 yılına kadar yürürlükte kalan Zorunlu Kısırlaştırma Yasası da yer yer fizyonomiyle ilişkilendirilmiştir. Bugün için bir bilim dalı olarak değerlendirilmese de fizyonomi özellikle geçtiğimiz yüzyılda sömürgecilik, ırkçılık, zorunlu kısırlaştırma ve soykırım gibi pek çok siyasi olayın farklı boyutlarda da olsa temelinde yer almaktadır.

İslam Dünyasında Fizyonomi

Fizyonomi, İslam'ın doğuşundan önce, sistematik bir anlayıştan oldukça uzak bir vaziyette de olsa Araplar, Hintliler, Persler ve Mısırlılar tarafından biliniyordu. Helenistik kültürün yayılmasıyla birlikte Doğu'ya nüfuz eden fizyonomi önce Pers sonra Sasani İmparatorluğu'nda büyük revaç bulmuştur. Nitekim Sasani Hükümdarı Nûşîrevân-ı Âdil'in, ülke meselelerine dair kararlar alabilmek için sonradan firaset olarak adlandırılan fizyonomiye başvurduğu ve bu konu hakkında bir risale hazırlanmasını emrettiği bilinmektedir (Jenkinson, 1997, s. 9).

Yazılı kaynaklara dayanan fizyonomik bilgi, 8. ve 10. yüzyıllar arasında yoğunlaşan tercüme faaliyetleriyle, özellikle de Polemon çevirileriyle İslam dünyasına girmiştir. Bu dönemde fizyonomi, İslamiyet'ten önce de var olan firaset kavramıyla karşılanmıştır. Sınırları oldukça geniş olan bu kavram, Eski Yunan kaynaklı fizyonomi bilgisinin İslamileşmesi için meşru bir zemin hazırlamıştır. Başlangıçta İslami düşüncede firaset ilmi adıyla var olan fizyonomi, sonraki dönemlerde konuyla ilgili eserlerde bazı hadis (Buhari, el-Edebül-müfred, 199) ve ayetlerle (Hicr, 75; Bakara, 273; Muhammed, 30) ilişkilendirilerek İslamileştirilmeye çalışılmıştır. Fizyonominin İslam dünyasına girişini sağlayan bir diğer unsur ise Galen tıbbıdır. İslam âleminde çok sevilen ve önemli bir etkiye sahip olan Galen, büyük bir Polemon hayranıdır. Galen'in *Ruhun Güçleri* adlı eseri âdeta Polemon fizyonomisinin tıbbileşmiş şeklidir. Müslüman âlimlerin Galen'e büyük bir saygı beslemeleri fizyonominin İslam coğrafyasına girişini kolaylaştıran temel unsurlardan biri olmuştur. Genel olarak fizyonomi hem İslamileşerek hem de tıbbileşerek İslam dünyasına girmiştir (Göka & Beyazyüz, 2015, s. 111-119).

İslam sahasında yazılmış ilk fizyonomi eseri İmam Şafî'ye atfedilmektedir (Çakır, 2007, s. 333; Çavuşoğlu, 2004, s. 40; Yerdelen, 1998, s. 50). Göka ve Beyazyüz (2015, s. 116) ise bugün için meçhul olan bu eserin doğrudan fizyonomiyle ilişkili olmasının oldukça düşük bir ihtimal olduğu kanaatindedir. Çünkü İmam Şafî'nin yaşadığı dönemde Yunanca fizyonomi eserleri henüz Arapçaya tercüme edilmemişti. O sebeple söz konusu eser, büyük ihtimalle, fizyonominin alanına giren "hükmi firasetle" değil tasavvufun alanına giren "ilahî firasetle" ilişkiliydi. Bu eserden sonra Ebû Yûsuf Yâ'kub el-Kindî'nin sözde-Aristoteles tercümesi zikredilir. Yarı tercüme yarı telif bir eser hüviyeti taşıyan *Risâle fî'l-Firâse* adlı bu eser, günümüze ulaşmış ilk İslami Dönem fizyonomi kitabıdır. Ebû Bekîr er-Râzî'nin tıbbi eseri *el-Mansûrî*'nin ikinci makalesi fizyonomiyle ilgilidir. İnsanın anatomik özellikleri, ses tonu ve konuşma şekli gibi konulara temas eden bu eserde Galen, dolayısıyla da Polemon etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bu eser İslam dünyasındaki fizyonomi bilgisinin sistematik bir hâl almasında önemli bir rol oynamıştır. Yuhanna B. Bitrîk'in Aristoteles'dan tercüme ettiği *Kitâbü's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse* adlı eserinin ikinci makalesinde fizyonomik unsurlar bulunmaktadır. Ebû'l-Kâsım 'Abdülkerîmü'l-Kuşeyrî'nin *Etvâru Selâtîni'l-Müslimîn* adlı eserinde fizyonomiyle ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Fahreddîn er-Râzî'nin kaleme aldığı *Kitâbü'l-Firâse*, İslam dünyasında en çok bilinen fizyonomi eserlerinden biridir. Ebû 'Abdullâh ibni Muhammed ed-Dîmâşkî'nin Osmanlı Türkçesine de tercüme edilmiş olan *Kitâbu'l Âdâb ve's-Siyâse fî İlmi'n-Nazarî ve'l-Firâse* adlı eserinin bir bölümü fizyonomiye ayrılmıştır. İbnü'l-'Arabî'nin *el-Fütühât-ı Mekkiyye* adlı eserinin 148. bölümü ile *et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fî İslâhi'l-Memleketi'l-İnsâniyye* adlı eserinin sekizinci bölümü fizyonomiyle ilgilidir. Ebû Sehli'l-Mesîhî'nin *Firâsetnâme'si*, el-Efkânî'nin *İkmâl el-Siyâse fî İlmi el-Firâse'si* ve İbn-i Sînâ'nın çağımıza ulaşmayan eseri diğer önemli Arapça fizyonomi metinleridir. Farsça fizyonomi eserleri arasında ise Kâşânî'nin bugün için meçhul olan *Kıyâfet-nâmesi* ile 'Abdurrahmân Mîrek'in *Tuhfetü'l-Fakîr*'inin önemli bir yeri vardır. Diğer taraftan Seyyid 'Alî Hemedânî'nin, *Zahiretü'l-Mülûk* ve Hüseyin Vâ'iz Kâşîfî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserlerinin bir bölümü de fizyonomiyle ilgilidir.

Osmanlı Dönemi'nde Fizyonomi

Genellikle ilm-i kıyâfet, ilm-i firaset veya ilm-i sima olarak adlandırılan fizyonomi İslam âleminde asırlar boyunca büyük bir revaç bulmuş; özellikle de Osmanlı coğrafyasında fizyonomi

içerikli pek çok eser kaleme alınmıştır. İslami Dönem’de yazılmış ilk Türkçe eser olan Kutadgu Bilig’de bazı fizyonomik unsurların olduğu bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2009, s. 297). Türkçe fizyonomi eserlerinin çok önemli bir bölümü Osmanlı Dönemi’nde kaleme alınmıştır. Genel olarak birbirine benzeyen bu eserlerin önemli bir bölümü Arapça veya Farsçadan dilimize aktarılmıştır. İçerisinde doğrudan fizyonomiyle ilgili bir bölüm bulunan ilk Türkçe eser, mütercimi bilinmeyen bir Kâbûs-nâme tercümesidir. 1370-1386 tarihleri arasında Farsçadan Türkçeye aktarıldığı düşünülen (Birnbaum, 1977, s. 11) bu eserin yirmi üçüncü babında (Güneş, 2001, s. 35-38) fizyonomiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin diğer mensur çevirilerin yanında (Doğan, 2016, s. 130-134) Bedr-i Dilşad tarafından *Murad-nâme* adıyla yapılan manzum çeviride (Ceyhan, 1994, s. 330-334) de tekrarlandığı görülmektedir. Kemal adlı bir şaire ait olan (Anhegger, 1952, s. 447) ancak pek çok araştırmacı tarafından Sarıca Kemal’e atfedilen (Çavuşoğlu, 2004, s. 42; Çelebioğlu, 1998, s. 231; Gülhan, 2009, s. 41; Güneş, 2015, s. 1266; Gürbüz, 2016, s. 30; Özmen, 2019, s. 776; Sarıçiçek, 2021, s. 55) Selâtin-nâme adlı eserde fizyonomiyle ilgili bir bölümün bulunduğu söylenmektedir. Ancak eserin bugün elde bulunan nüshasında kıyafet ilmiyle alakalı bir bölüm yoktur.

Kıyafetnameler Osmanlı edebî geleneği içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde –bir kısmı birbirinin tekrarı olmak suretiyle- manzum, mensur; müstakil ve kitap bölümü şeklinde kırkın üzerinde kıyafetname yazıldığı görülmektedir. Bugünkü veriler ışığında, Osmanlı Dönemi’ne ait ilk müstakil fizyonomi eseri, Hamdullâh Hamdî tarafından yazılmış olan manzum *Kıyâfet-nâme*’dir. Oldukça meşhur olan bu eser sonraki dönemlerde yazılan fizyonomi metinlerini derinden etkilemiştir. Bu eserden sonra yazılmış önemli kıyafetnameler arasında Firdevs-i Rumî’nin *Firâset-nâme* adlı eseri, Sivrihisarlı Şaban’ın *Kıyâfet-nâme*’si, İlyas ibni İsa-yı Saruhanî’nin *Kıyâfet-nâme*’si, Şeyh Nasuh’un *Kıyâfet-nâme*’si, Mustafa ibni Evrenos’un *Kıyâfet-nâme*’si, Bâli-zâde Mustafa Efendi’nin *Kıyâfet-nâme*’si, Niğdeli Visalî’nin *Kıyâfetü’l-İnsâniyye fî Şemâilî’l-Osmâniyye*’si ve *Vesiletü’l-İrfân*’ı, Nesimi’nin *Kıyâfetü’l-Firâse*’si, Ömer Fani Efendi’nin *Kıyâfet-nâme*’si, Erzurumlu İbrahim Hakkî’nin *Marifet-nâme* adlı eserinde yer alan *Kıyâfet-nâme*’si, Mustafa Hamî Paşa’nın *Fenn-i Kıyâfet*’i, Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi’nin *Risâle-i Kıyâfet-nâme*’si, Yusuf Halis’in *Kıyâfet-nâme-i Cedîde*’si, Ömer b. Es-Seyyid Halil’in *Zübdetü’l-İrfân fî Alâmâtî’l-Ebdân*’ı, Hüseyin Şâkir’in *Ferâsetü’l-Hikemiye fî Kıyâfetü’l-İnsâniye*’si sayılabilir.

Johann Caspar Lavater’ın ortaya koyduğu fizyonomi anlayışı 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı aydınlarını da etkilemeye başlamıştır. Örneğin Yusuf Halis, Sultan Abdülmecid’in tahta çıkması münasebetiyle hazırladığı *Kıyâfet-nâme-i Cedîde* adlı eserini büyük oranda Lavater’dan tercüme etmiştir. Yine son dönemin önemli fizyonomi yazarlarından Avanzâde Mehmed Süleyman’ın *Ulûm-ı Hafıyyeden Musavver ve Mükemmel Kıyâfet-nâme* adlı eseri ile Halit Ziya Uşaklıgil’in *İlm-i Sîma-Ruhun Lisânı* adlı çalışmasında da bu etki açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı kıyafetname geleneğinin son halkası ise İskender Fahreddin Sertelli’nin 1933’te yayınladığı *Fizyonomonî: İlmi Sîma* adlı eserdir. Bu eser geleneksel Osmanlı kıyafetnamelerinden farklılaşarak tamamıyla Batılı bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Son zamanlarda Osmanlı Dönemi fizyonomi eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle metin neşri ve tanıtımı (Yerdelen, 1988; Mengi, 1997; Kartal, 1998; Çavuşoğlu, 2004; Bozkurt, 2008; Erkal, 2010; Kırbıyık, 2010; Koyuncu, 2019; Çınar, 2012; Sarıçiçek, 2012; Türkdogan, 2012; Demirkazık, 2015; Anetshofer vd., 2016; Gürbüz, 2016; Demir, 2017; Elbir, 2017; Maden, 2017; Buçukcu, 2018; Kayaokay, 2018; Özmen, 2018) ile dil bilgisi ve imla konularında (Güneş, 2015; Can, 2019; Patarkalashvili, 2019; Yaylı, 2019; Yapıcı, 2020; Şaş & Aydın, 2021) yoğunlaşmıştır. Bu döneme ait fizyonomi eserlerinin söz varlığını ve bu eserlerdeki fizyonomi terimlerini tespit etmeye yönelik sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. H. İ. Demirkazık (2015, s. 26-30), *Abdülmecid bin Şeyh Nasuh’un Manzum Kıyâfet-nâmesi* adlı çalışmasında 41 fizyonomi terimi belirlemiş ve bu terimlerin nasıl anlamlandırıldığı üzerinde durmuştur. M. Gürbüz (2016, s. 130-187), *Ta’likizâde Mehmed Subhî Firâset-nâme* adlı eserinde yedi farklı kıyafetname ve firasetnameden derlediği 45 fizyonomi terimini nitelikleriyle birlikte vermiştir. A. Çavuşoğlu (2004,

s. 110-175), *Kıyâfet-nâmeler* adlı eserinde dört farklı kıyafetnameden elde ettiği 33 fizyonomi terimini metinlerdeki kullanım şekilleriyle sıralamıştır. B. Elbir (2018, s. 72-88), *Kıyâfet-nâme* adlı eserinde Enverî ve Hamdullah Hamdî'nin kıyafetnamelerinde bulunan 26 fizyonomi terimini mukayese etmiştir. G. Türk (2007, s. 20-41), *Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme* adlı yüksek lisans tezinde, üzerinde çalıştığı metinde bulunan 26 fizyonomi terimini tespit etmiştir. K. Bozkurt (2008, s. 71-85), *Kıyâfet İlmi Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa'ban-ı Sivri-hisârî'nin Kıyâfet-nâmesi* adlı yüksek lisans tezinde 30 civarında fizyonomi terimini kıyafetnamedeki anlam özelliklerini göz önünde bulundurarak sıralamıştır. A. Patarkalashvili (2019, s. 51-54), *Kitâb-ı Kıyâfet-nâme* adlı yüksek lisans tezinde, çalışmasına kaynaklık eden metinde bulunan 52 fizyonomi terimini sıralamıştır. M. Yapıcı (2020, s. 28-35), *Süleymaniye Kütüphanesi 1457 Numarada Kayıtlı Mensur Mecmua* isimli yüksek lisans tezinde, 27 fizyonomi terimini tespit etmiş ve bu terimlerin yorumlarına yer vermiştir.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma türlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Bulgular metin inceleme yöntemiyle elde edilmiştir. Veri kaynağı olarak Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış fizyonomi eserleri kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Osmanlı Dönemi'nde manzum veya mensur şekilde yazılmış Türkçe kıyafetname ve firasetnameler oluşturmaktadır. Çalışmaya kaynaklık eden eserler şunlardır:

I. Müstakil eserler

1. Kıyâfet-nâme - Muhammed bin Ayas – A
2. Kıyâfet-nâme - Şa'bân-ı Sivrihisârî - B
3. Ta'rîfnâme-i Zenâne - Mütercimi bilinmiyor. - C
4. Numûne-i Enverî – Enverî - Ç
5. Kıyâfet-nâme – Enverî - D
6. Kıyâfet-nâme - Hamdullah Hamdî - F
7. Kıyâfet-nâme - Abdülmecid bin Şeyh Nasûh - H
8. Kıyâfet-nâme - Müellifi bilinmiyor. - I
9. Kitâb-ı Kıyâfet-nâme - Müellifi bilinmiyor. -İ
10. Hâzâ Kitâb-ı Firâsetnâme ve Kıyâfet-nâme - Mustafa bin Evrenos -L
11. Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmâniyye – Seyyid Lokman Çelebi - M
12. Kitabu Firâseti'l-Hikemiyye fî Kıyâfeti'l-İnsâniyye - Hüseyin Şâkir - N
13. Fizyonomi İlmi-i Sima - İskender Fahreddin – R
14. Firâset-nâme – Ta'likizâde Mehmed Subhî - S
15. Terceme-i Kıyâfet-nâme - Seyyid Sâlih - T
16. Vesiletü'l-İrfân - Niğdeli Visali - U

II. Kitap bölümü şeklindeki eserler

1. Kıyâfet-nâme-Yunus Efendi – E
2. Marifetname/Kıyâfet-nâme - Erzurumlu İbrahim Hakkı - G
3. Enisü'l-Ârifin Ahlak-ı Muhsinî Tercümesi - Azmi Pir Mehmed - K

4. Nasîhat-ı Dil-pezir - Şeyh Baba Yûsuf – O
5. Murâd-nâme - Bedr-i Dilşâd - Ö
6. Sohbetü'l-Ebkâr/Kıyâfet-nâme - Nev'î-zâde Atâî - P

Örnekleme oluşturan yazma eserler incelenerek fizyonomi terimleri belirlenmiştir. Belirlenen bu terimler kökenleri ve anlamlarıyla birlikte alfabetik olarak sıralanmıştır. Çalışmada kullanılan söz varlığı unsurları bu listelerden hareketle oluşturulmuştur.

Bulgular

Dil, dünyayı betimlemek için icat edilmiş yararlı bir araçtır (Er, 2021, s. 38). Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait eserler, halkın rahatlıkla anlayabilmesi adına genellikle anlaşılır bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Bu durumun temel sebebi 16. yüzyıla kadar halkın kahir ekseriyetini Türkçe konuşan toplulukların oluşturmasıydı. Ancak fetihler neticesinde Osmanlı Devleti'nin çok milliyetli ve çok dilli bir toplum haline gelmesi bu durumun değişmesine sebep olmuştur. Osmanlı aydınları zamanla sadece Türkçe bilen halka hitap etmeyi yeterli görmemiş, daha geniş kitlelere ulaşabilmek için içerisinde Arapça ve Farsça unsurlar da barındıran bir üst dil oluşturma yoluna gitmiştir (Develi, 2006, s. 63-64). Osmanlı Dönemi fizyonomi eserleri de bu gelişmelerden etkilenmiştir. İlk dönemlerde kaleme alınmış fizyonomi eserleri sanatlı söyleyişten oldukça uzak, sade bir dille kaleme alınmıştır. Özellikle fizyonomi terimlerinin önemli bir kısmı konuşma dilinde yaşayan Türkçe kelimelerden oluşmaktaydı. Zamanla hem üst dil arayışları hem de tercümelerin etkisiyle nispeten anlaşılması zor bir dil tercih edilmeye başlamıştır. Bu durum sonraki dönemlere ait bazı eserlerde Arapça ve Farsça fizyonomi terimlerinin yoğunlaşmasına kapı aralamıştır. Osmanlı Dönemi'nde kaleme alınmış kıyafetname ve firasetnamelerde bulunan fizyonomi terimleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Osmanlı Türkçesi Fizyonomi Terimleri

Terim	Köken	Anlam	Eser
adcem	Ar.	çenesi, burnu eğri kişi.	H
adım	T.	adım.	N, U
ağız	T.	ağız.	A, B, C, E, F, G, H, İ, L, N, O, Ö, R, U, M, S, T
ağlamak	T.	ağlamak.	S
ağsân	Ar.	alın çizgileri.	B
âlet	Ar.	erkeklik organı.	C, G, S
alın	T.	alın.	A, B, Ç, D, E, F, H, I, İ, K, L, M, O, Ö, R, S, U, T
arıklık	T.	zayıflık.	Ö
arka	T.	insanın vücudunun arka kısmı.	A, B, Ç, E, G, I, İ, L, M, N, R, S, T, U
aşkar	Ar.	al renkli kimse.	O
âvâz	Far.	ses, seda.	A, B, Ç, D, E, İ, K, L, T, U
â'ver	Ar.	tek gözlü, bir gözü kör olan kimse.	U
avuc	T.	avuç.	B, S, M
avurd	T.	avurt.	O
aya	T.	avuç içi.	B, E, F, L, T, U
ayak	T.	ayak.	A, B, C, G, I, İ, L, M, O, Ö, S, T, U
'ayn	Ar.	göz.	H, N, U

a'za'	Ar.	vücudu meydana getiren parçalar, organlar; organ.	S
bağır	T.	ciğer; göğüs, sine.	M
bakmak	T.	bakmak.	A, G, N, T
bakış	T.	bakış.	G, U, M
bâlâ	Far.	boy bos.	S
baldır	T.	baldır.	A, C, F, İ, L, M, T, U
baş	T.	baş, kafa.	A, B, Ç, D, E, F, İ, M, N, L, O, P, R, S, T, U
batn	Ar.	karın.	F, G, M, N, U
bâzû/pâzû	Far.	kolun omuzla dirsek arasındaki kısmı, pazı.	A, Ç, İ, L, M, U
beden	Ar.	Vücut, beden.	C, N, S
bel/bil	T.	bel.	B, G, I, L, N, Ö, T, U
beğ/pen	T.	ben.	A, Ç, İ, R
beğz/beğüz/	T.	yüz.	E, G, R, M, S
beğiz			
beyni	T.	beyin.	U
beyza	Ar.	er bezi.	I
bıyık	T.	bıyık.	C, M, R
bikr	Ar.	zar, kızkılık, bekâret.	C, S
bilek	T.	bilek.	A, F, İ, Ö, U
bînî	Far.	burun.	B, E, K, S, O
boğaz	T.	boğaz.	A, N, P, R, U
boy	T.	boy.	A, B, Ç, E, F, G, L, Ö, T, U
boyun	T.	boyun.	A, B, Ç, E, G, İ, L, M, O, Ö, R, S, T, U
bud'	Ar.	ferc, dişilerde üreme organının dış kısmı.	G
burtaruk	T.	ekşi ve asık yüz.	S
burun	T.	burun.	A, B, C, Ç, E, F, H, I, İ, K, L, M, N, O, Ö, R, S, T, U
buruşuk	T.	berginliği, düzgünlüğü kalmamış, buruşmuş olan cilt.	R
but/bud	T.	insan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü.	A, İ, M
cebhe	Ar.	alın, yüz.	G, N, O
cebîn	Ar.	alın.	G, H, S
celse	Ar.	oturma.	N
cemâl	Ar.	yüz güzelliği.	H, S
çehre	Far.	yüz.	H
çeñe/çene	Far.	çene.	C, M, N, R
çeşm	Far.	göz.	D, E, H, G, K, M, P, S, T, U
çiğın	T.	omuz.	O
çîn	Far.	alın kırışıklığı.	G, F, U
dahk	Ar.	sırıtmak, gülmek.	I, N
dehân/dehen	Far.	ağız.	E, F, H, S, U
dendân	Far.	diş.	E, F, K, M, S, U
deri	T.	cilt, ten.	A

derûn	Far.	iç, içeri, öz; gönül, yürek, ruh.	H
dest	Far.	el.	M, S
dıhk	Ar.	gülme.	F
dîde	Far.	göz.	G
dîl	T.	dil.	A, C, D, H, M, Ö, S, U
dimâğ	Ar.	beyin; şuur, bilinç, akıl.	M
dirsek	T.	dirsek.	A, İ
diş	T.	diş.	A, B, Ç, E, G, İ, L, N, Ö,
diz gözi	T.	diz kapağının iki yanındaki çukurlardan her biri.	A
ebrû	Far.	kaş.	E, H, P, S, U
ektâf	Ar.	omuzlar.	N
el	T.	el.	A, B, G, H, İ, Ö, S, U
endâm	Far.	vücut, beden, boy bos.	Ö, M
eñek	T.	çene.	A, Ç, E, İ, O, Ö, T, U
enf	Ar.	burun.	G, N, O, S
engüş	Far.	parmak.	K
eñse	T.	boynun arkası.	A, B, C, M, R
esâbi'	Ar.	parmaklar.	O
esnân	Ar.	dişler.	F
et	T.	ten.	A, C, Ç, E, İ, L, M, Ö, S, T, U
etvar	Ar.	tavırlar.	R
eyegü	T.	kaburga kemiği.	M, S
fahz	Ar.	kalça ile baldır arası, uyluk.	G
ferc	Ar.	dişilerde üreme organının dış kısmı.	C, T
ğabğab	Ar.	çene altı	Ö
gebeş	T.	göbeği büyük ve öne doğru çıkık olan kişi.	M
gerdân/ gerden	Far.	gerdan.	E, F, G, H, R, M, U, S
giry	Far.	ağlama.	S
göbek	T.	göbek.	A
gögüs	T.	gögüs.	A, B, C, İ, İ, L, N, Ö, R, T, U
göt	T.	kaba et, kış.	C
göz	T.	göz.	A, B, C, Ç, D, E, F, G, H, İ, İ, Ö, L, M, N, O, Ö, R, S, T, U
ğunne	Ar.	burundan konuşma.	O
ğusûn	Ar.	alın çizgisi.	K
gûş	Far.	kulak.	E, F, H, K, M, S, U
gûşt	Far.	et.	E
gülmek	T.	gülmek.	A, B, Ç, E, İ, L, M, R, S, T
hâcib/ hâcibeyn	Ar.	kaş/kaşlar.	H, N
hadeka	Ar.	gözbebeği.	U
hâl	Far.	ben.	H

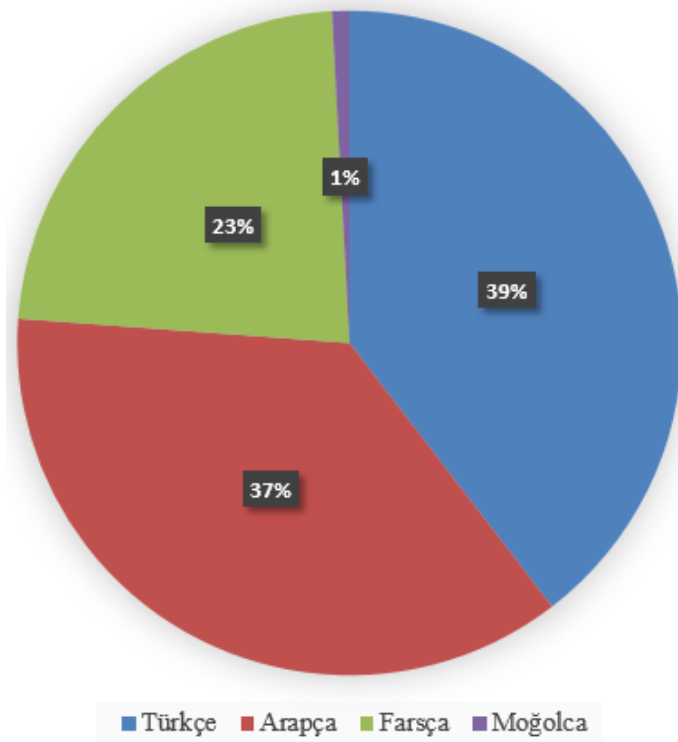
hançere	Ar.	gırtlak.	A
hande	Far.	gölmek.	Ç, E, G, M, S, U
hareket	Ar.	vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldanma.	A, E, F, S
hat	Ar.	eldeki çizgiler; üzü biçimlendiren çizgi veya kırışıklık.	I
hataât	Ar.	adımlar.	S
hatve	Ar.	adım.	G, N, R, S
hâye	Far.	er bezi, testis.	B, I, L, T
heybetlü	Ar.+T.	görünüşü korku ve saygı uyandıran.	M
hûn	Far.	kan.	O
hutût	Ar.	hatlar, çizgiler; yüz çizgileri.	K
ısba'	Ar.	parmak.	G
incik	T.	baldır; bazı bölgelerde diz, ayak bileği, baldır veya kaval kemikleri.	Ç, E, N, Ö
irilik	T.	iri olma durumu.	Ö
izla'	Ar.	kaburga kemiği.	M
ka'b	Ar.	topuk kemiği.	G
kadd	Ar.	boy.	E, S
kadem	Ar.	ayak.	M, S
kafa	Ar.	baş, kafa.	F, G, H, S, U
kâkül	Moğ.	alna düşen kısa saç demeti, perçem.	S
kalb	Ar.	kalp.	M, U
kâmet	Ar.	boy, endam.	F, H, M, N, P, S, U
karın	T.	karın.	A, B, Ç, F, İ, L, Ö, R, S, T
kasık	T.	kasık.	C
kaş	T.	kaş.	A, B, Ç, E, F, G, H, İ, L, N, O, R, S, T, U
keff	Ar.	elin iç kısmı, el ayası, avuç.	B, K, M, N, S, T
kelâm	Ar.	söz.	N, S
kemik	T.	kemik.	A
ketf	Ar.	omuz.	Ç, E, K, N, U
kıç	T.	kuyruk sokumu bölgesi, kaba et.	C, G
kıl	T.	kıl.	A, B, C, Ç, E, H, F, İ, L, T, U
kirpik	T.	kirpik.	A, B, G, R, T
kol	T.	kol.	B, K, L, N, O, T
köse	Far.	bıyığı, sakalı çıkmayan erkek.	F, I, L, M, T, U
kulak	T.	kulak.	A, B, Ç, E, İ, İ, L, N, O, Ö, R, S, T, U
kürek	T.	omzun art bölümünde bulunan, üçgen biçiminde geniş ve ince kemik.	A, E
lahm	Ar.	et.	G, H, N, U
lâl	Far.	dilsiz.	S
leb	Far.	dudak.	E, G, N, Ö, S, U
levn	Ar.	beniz.	G, H, N, U
lihye	Ar.	sakal.	G, U

lisân	Ar.	dil.	H, S
mahâsin	Ar.	yüzü güzelleştiren sakal ve bıyık.	Ç, E, M
mefâsıl	Ar.	eklemler.	Ö
meme	T.	meme.	A, B, C, G, L
miyân	Far.	bel.	U
mû/mûy	Far.	tüy, kıl, saç teli.	Ç, E, F, H, K, U
musâhabe	Ar.	karşılıklı konuşma.	N
müjgân	Far.	kirpik.	H
mükâleme	Ar.	karşılıklı konuşma, söyleşme.	N
münhanî	Ar.	kambur.	O
nâf	Far.	göbek.	M
nâhun	Far.	tırnak.	E
nazar	Ar.	bakış, bakma.	A, F, N, U
nefes	Ar.	soluk.	B, Ç, E, L, M, S
nûkhet	Ar.	güzel koku.	G
omuz	T.	omuz.	A, C, F, G, İ, M, N, U
oturak	T.	kıç, kaba et.	A, N
ökçe	T.	topuğun arka bölümü.	A, B, F, G, L, S, T, U
pâ	Far.	ayak.	G, P, S
parmak/ barmak	T.	parmak.	A, B, Ç, E, F, İ, L, N, Ö, S, T, U
pâşne	Far.	topuk.	S
pehlû	Far.	vücudun iki yanından her biri, kaburga.	Ç, S
pençe	Far.	el.	M
pîşânî	Far.	alın	M, S
püşt	Far.	arka, sırt.	E, S
rahim	Ar.	döl yatağı.	C
rân	Far.	uyuk.	M, S
renk/reng	Far.	renk (ten için).	B, Ç, D, E, M, S, T, U
re's	Ar.	baş, kafa.	N, U
rîş	Far.	sakal	F, G, K, U
ruh	Far.	yanak.	F, U
ruhsâr	Far.	yanak, yüz.	M, S
rûy/rû	Far.	yüz, çehre.	E, K, M, Ö
rûkbe	Ar.	diz.	G
saç	T.	saç.	A, B, Ç, F, G, H, İ, L, M, N, R, T, U
sadr	Ar.	göğüs.	G, İ, L, N, T, U
sağır	T.	sağır.	U
sağrı	Moğ.	hayvanın ve özellikle atın beliyle kuyruğu arasındaki dolgun yuvarlak kısım.	Ö
sâ'id.	Ar.	kolun dirsekten bileğe kadar olan kısmı.	G, F, S, U
sâk	Ar.	baldır, incik.	Ç, E, G, K, M, N, S
sakal	T.	sakal.	A, B, Ç, D, E, F, G, H, İ, L, P, T, U
samem	Ar.	sağırlık.	U

saruşın	T.	sarı saçlı ve ak tenli kimse.	Ö
savt	Ar.	ses, seda.	A, F, G, N, O, U
sedy	Ar.	meme.	G
semizlik	T.	semiz olma durumu, tav, semen.	Ö
ser	Far.	baş.	E, F, M, S
ses	T.	ses, seda.	G
sik	T.	erkeklik organı.	C
sîmâ	Ar.	yüz, çehre.	M
sîne	Far.	göğüs.	F, H, K, M, S
siğir	T.	sinir.	A, Ç
söylemek	T.	söylemek.	B, Ç, D, E, İ, K, L, T
söz	T.	söz, kelam.	Ç, E, F, G, K, Ö, U
sudğ	Ar.	şakak.	H, U
suhan	Far.	söz.	E
sûrat	Ar.	yüz, çehre.	Ç, M
sûret	Ar.	dış görünüş, şekil, biçim.	F, M, Ö, S
surûn	Far.	oturak yeri kıç.	S
süğük	T.	kemik.	Ö
şane	Far.	omuz, kürek kemiği	S
şâ'r	Ar.	kıl.	K, N
şası	T.	şası.	G
şefe	Ar.	dudak.	F, G
şikem	Far.	karın.	E, F, K, M, S
tab'	Ar.	huy, mizaç, karakter, yaratılış.	U
tamar/damar	T.	damar.	A, B, Ç, Ö, S
tebessüm	Ar.	gülümseme.	Ç, O, R
ten	Far.	cilt, vücut.	Ö, U
tırnak/dırnak	T.	tırnak.	A, B, Ç, E, F, G, I, L, M, T, U
topuk	T.	ayağın yuvarlakça olan alt bölümü, ökçe.	A, B, I, İ, L, N, Ö, T
tudak/dudak	T.	dudak.	A, B, C, Ç, İ, L, N, Ö, R, S, T, U
tûl	Ar.	uzun boy.	O, S
tulun/tuluğ	T.	kulakla ağız arasındaki kemik, şakak.	B, E, U
tüy	T.	tüy.	M
uca	T.	oturak yeri, kıç.	S
'unuk	Ar.	boyun.	N, O
'urûk	Ar.	damarlar.	B
uvaklık	T.	ufak olma durumu.	Ö
uyluk/oyluk	T.	bacağın kalçadan dize kadar olan kısmı.	G, S
ün	T.	ses, seda.	U
ünli	T.	sesli.	F, U
üzn	Ar.	kulak.	G
vech	Ar.	yüz, çehre.	B, G, M, N, U, S
yağrın	T.	sırt, sırtın yukarı kürek kısmı.	C, Ç, I, N, O, Ö

yan başı	T.	kalça kemiğinin üst tarafı.	A, İ
yanak	T.	yanak.	A, B, E, I, İ, F, L, N, Ö, R, T, U
yumurta	T.	er bezi, testis.	B, L, T
yürek	T.	yürek, kalp.	H
yürüyüş	T.	yürüyüş.	A, B, İ, R
yüz	T.	yüz, surat.	A, B, Ç, D, E, F, G, H, I, İ, L, N, O, Ö, R, S, T, U
zahr	Ar.	arka.	G, N
zebân	Far.	dil.	M, S
zekan	Ar.	çene, zenah.	F, G, U
zeker	Ar.	erkeklik organı.	B, C, G, I, L, T
zenah	Far.	çene.	E, F, U
zufr	Ar.	tırnak.	G
zülf	Far.	yüzün iki tarafından sarkan saç lülesi.	H, M

Osmanlı Türkçesi fizyonomi terimlerini tespit etmek masadıyla hazırlanmış bu çalışmada 15 ila 19. yüzyıllar arasında kaleme alınmış 22 Türkçe kıyafetname ve firasetname incelenmiştir. İnceleme neticesinde, Tablo 1’de alfabetik olarak sıralanmış 235 fizyonomi terimi tespit edilmiştir. Bu terimlerin kökenlerine göre dağılımı Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Osmanlı Türkçesi fizyonomi terimlerinin kökenlerine göre dağılımı

Şekil 1’de görüldüğü üzere tespit edilen terimlerin 93’ü Türkçe, 86’sı Arapça, 54’ü Farsça, 2’si ise Moğolcadır. Bu terimlerin 144’ü (%61) bugünkü konuşma dilinde varlığını sürdürürken, 91’i (%39)

artık kullanımdan düşmüştür. Kullanımdan düşenlerin önemli bir bölümü Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında Dil Devrimi ve dilde özleşme çabalarının önemli bir etkisi vardır. 93 Türkçe terimin sadece 6'sı (%6) kullanımdan düşmüş, 87'si (%94) ise yaşayan dilde var olmaya devam etmektedir. Çalışmada; burtaruk, çığın, diz gözi, enek, uca ve tulun gibi bugün için arkaikleşmiş altı terim tespit edilmiştir. Ayrıca tarihî metin ve sözlüklerde hayvanın, özellikle de atın belile kuyruğu arasındaki dolgun yuvarlak kısmı ifade etmek için kullanılan sağrı teriminin insanların oturak yerini anlatmak için kullanıldığı görülmüştür.

Sonuç

Tarih boyunca insanoğlunun en büyük uğraş alanı yine insan olmuştur. İnsanı anlamak, insan karakteri hakkında isabetli sonuçlara varabilmek amacıyla pek çok gözlem yapılmış ve elde edilen veriler ışığında insanı tanımayı kolaylaştıracak bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bu amaca matuf ilk uygulamalar kişinin fiziksel özellikleriyle ahlaki yapısı arasında bir ilişki olduğu kabulüne dayanmaktaydı. İnsanın kişilik özelliklerinin yüzünden, bedeninden, hal ve hareketlerinden anlaşılabilirliğini savunan fizyonomi, temelde anatomik yapıya atıf yapmaktaydı. İlk uygulamaları Babil'de görülen fizyonomi, tarih boyunca Çin'den Mısır'a, Hindistan'dan Antik Yunan'a kadar çok değişik kültürlerde oldukça farklı amaçlarla kullanılmıştır. Yer yer fal ve sihir gibi uygulamalarla özdeşleştirilen fizyonomi Antik Yunan'da bilimsel bir boyut kazanmıştır. Antik Yunan felsefesinin İslam dünyasına girişiyle Müslüman düşünürlerin bu alana olan ilgisi artmıştır. 8 ve 9. yüzyıllarda pek çok Yunan ve Roma eserinin tercüme edilmesi İslam dünyasında oldukça geniş bir fizyonomi literatürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Orta Çağ boyunca pek çok medeniyet bu çeviriler vasıtasıyla fizyonomik bilgiye ulaşmıştır. Bilim ve teknolojiye ilerlemelerle birlikte fizyonomi de kabuk değiştirmiş, frenoloji ve kriminoloji gibi bilim alanlarına kaynaklık etmiştir.

Türklerin fizyonomik bilgiyle ilk teması büyük oranda Arapça ve Farsça tercüme vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İçerisinde fizyonomiyle ilgili bilgiler bulunan ilk Türkçe metin, Farsçadan dilimize tercüme edilen bir Kâbûs-nâme tercümesidir. Bu eserden sonra çoğunluğu Arapça olan ve genellikle kıyâfetname ve fîrasetname olarak adlandırılan pek çok eser Türkçeye aktarılmıştır. Bilgi vermek amacıyla kaleme alınan bu eserlerde, başlangıçta oldukça sade bir dil tercih edilmiş ancak zamanla bu durumun değiştiği ve bazı kıyâfetnamelerde halk dilinde bulunmayan terimlerin de kullanıldığı görülmüştür. İnceleme neticesinde elde ettiğimiz 235 fizyonomi teriminin 144'ünün (%61) günümüzde varlığını devam ettirdiği görülmüştür. Aynı dönemlerde kullanımda olan matematik, astronomi veya tıp terimleri göz önüne alındığında bu oranın oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı Türkçesinin halktan kopuk, yapay bir dil olduğu fikrini zayıflatmış gibi bu döneme ait fizyonomi terimlerinin başarılı bir şekilde Türkçeleştirildiği ve halk tarafından benimsendiğinin önemli bir göstergesidir.

İncelenen Eserler

1. Anetshofer, H. N. Hüner Cora, İ. & Schick, İ. C. (2016). Cinsel içerikli bir Osmanlı kıyâfetnâmesi: Ta'rîfnâme-i Zenâne. *Toplumsal Tarih*, 270, 28-37.
2. Bozkurt, K. (2008). *Kıyâfet ilmi Türk edebiyatında kıyâfet-nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin kıyâfet-nâmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Can, Ç. (2019). *Muhammed bin Ayas kıyâfet-name (inceleme-metin-dizin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Ceyhan, A. (1994). *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Çelebioğlu, A. (1998). Kıyâfet ilmi ve Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfetnameleri. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. MEB Yayınları.
6. Demirkazık, H. İ. (2015). *Abdûlmecîd bin Şeyh Nasûh'un manzum kıyâfetnâme'si (inceleme, metin, dizin)*. Asmaaltı.
7. Direkci B. & Duyar, H. (2017). *Kıyâfetname nümûne-i Enverî (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)*. Palet Yayınları.
8. Elbir, B. (2018). *Kıyâfetnâme (metin- inceleme-tıpkıbasım)*. Doğu Kütüphanesi.
9. Fahreddin, İ. (1933). *Fizyonomi İlmi Sima*. Tefeyyüz Kitaphanesi.
10. Gürbüz, M. (2016). *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî firâset-nâme*. Grafiker Yayınları.
11. Kartal, A. (1998). Şeyh Baba Yusuf (?-öl. H. 918-İst.)'un kıyâfet-nâmesi. *Akademik Bakış, Üç Aylık Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, 4.
12. Kayaokay, İ. (2018) Nev'î-zâde Atâî'nin sohbetü'l-ebkâr mesnevisinde yer alan kıyâfet-nâme üzerine, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 18, 53-64.
13. *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâilî'l-Osmâniyye*, (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
14. Koyuncu, F. (2019). *Enîsü'l-ârifîn ahlâk-ı muhsinî tercümesi (inceleme-tenkitli metin)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
15. Özkan, Ş. Ö. (2013). Firaset-i hikemiyye fî kıyâfeti'l-insâniyye: Hüseyin Şakir'in fütûhât-ı mekkiyye'nin 148. bâbı tercümesi. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 31.
16. Patarkalashvili, A. (2019). *Kitâb-ı kıyâfet-nâme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
17. Seyyid Sâlih (1805). *Terceme-i Kıyâfet-nâme*. Millî Kütüphane, 06 Mil. Yz. A. 3074.
18. Türk, G. (2007). *Anadolu sahasına ait bir kıyâfet-nâme örneği üzerine inceleme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
19. Türkdoğan, M. G. (2014). İlm-i kıyâfet ve firâset bağlamında Mustafa Bin Evrenos'un "hâzâ kitab-ı firâsetnâme ve kıyâfetnâme"si. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 7(34).
20. Yapıcı, M. (2020). *Süleymaniye kütüphanesi 1457 numarada kayıtlı mensur mecmua (inceleme-metin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
21. Yerdelen, C. (1988). *Türk edebiyatındaki kıyâfetnameler ve Niğdeli Visali'nin Vesiletü'l İrfan adlı kıyâfet-nâmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kaynakça

- Abuagla, A. C. (2021). Antik Yunan ve Roma dünyasında fizyonomi: tarihsel köken, bakış açısı ve yöntem. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1753-1772. <https://doi.org/10.46868/atdd.184>
- Altınışik, H. (2019). Yüzümüz ruhumuz hakkında neler söyler? *Gönül Kültür ve Medeniyet Dergisi*. <http://www.gonuldergisi.com/yuzumuz-ruhumuz-hakkinda-neler-soyler-insan-iliskileri-ve-yuz-okuma-uzmani-halim-altinisik.html>

- Anetshofer, H. N., Hüner-cora, I., & Schick, İ. C. (2016). Cinsel içerikli bir Osmanlı kıyâfetnâmesi: Ta'rifnâme-i zenâne. *Toplumsal Tarih*, 270, 28-37.
- Anhegger, R. (1952). Selâtinname müellifi Kemal. *TDED*. IV/4. 447-449.
- Armstrong, A. (1958). The methods of the greek physiognomists. *Greece and Rome*. 5(1), 52-56. doi:10.1017/S0017383500014996
- Birnbaum, E. (1977). "A lifemanship manual: the earliest Turkish version of the Kâbûsnâme?", *Journal of Turkish Studies*, I, 1-64.
- Bloomfield, F. (1983). *The book of Chinese beliefs, a journey into the Chinese inner world*. Arrow Books Press.
- Boys-Stones, G. R. (2007). Physiognomy and ancient psychological theory. In: Simon Swain (Ed.). *Seeing the face, seeing the soul: Polemon's physiognomy from classical Antiquity to medieval Islam*. Oxford University Press.
- Bozkurt, K. (2008). *Kıyâfet ilmi Türk edebiyatında kıyâfet-nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin kıyâfet-nâmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Böck, B. (2010). Physiognomy in ancient Mesopotamia and beyond: from practice to handbook. In: A. Annus (Ed.), *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*. Oriental Institute of The University of Chicago. pp. 199-224.
- Brown, R. (1807). *An essay on the truth of physiognomy and its application to medicine*. Printed by Thomas Stiles.
- Buçukcu, Z. (2018). 19. yüzyılda yapılmış bir kıyâfetnâme tercümesi Dımaşkı'nın kitâbü'l-âdab ve's-siyâset fi ilmi'n-nazari ve ve'l-firâset'i, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(4), 927-952.
- Can, Ç. (2019). *Muhammed bin Ayas kıyâfet-nâme (inceleme-metin-dizin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceyhan, A. (1994). *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, M. (2007). Kıyâfet-nâmeler hakkında bir bibliyografya denemesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (9), 333-350. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43481/530768>
- Çavuşoğlu, A. (2004). *Kıyafetnameler*. Akçağ Yayınları.
- Çavuşoğlu, A. (2009). Kıyafet ilmi ve kutadgu biligde kıyafet ilmi/fizyonomi izleri. *Bilimname*, 2.
- Çelebioğlu, A. (1998). Kıyafet ilmi ve Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyafetnameleri. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. MEB Yayınları.
- Çınar, B. (2012). Niğdeli Visâlî ve Hamdullah Hamdî'nin kıyafetnâmeleri üzerine bir inceleme. *Zeitschrift Für Die Welt Der Turken Journal of Word of Turks*, 4(3), 299-308.
- Demir, A. (2017). Bir manzum kıyafetname denemesi: yüzname. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Demirkazık, H. İ., (2015). *Abdülmecîd bin Şeyh Nasûh'un manzum kıyafetnâme'si (inceleme, metin, dizin)*. Asmaaltı Yay.
- Develi, H. (2006). *Osmanlı'nın Dili*. 3F Yayınları.

- Doğan, E. (2016). *Keykavus bin İskender bin Veşmgir, Kâbus-nâme (giriş-notlar-metin-sözlük/dizin-tıpkıbası)*. TDK Yayınları.
- Elbir, B. (2017). Yazarı bilinmeyen bir kıyâfetname üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (19), 37–58.
- Elbir, B. (2018). *Kıyâfetnâme (metin- inceleme-tıpkı basım)*. Doğu Kütüphanesi.
- Er, H. (2021). Gündelik dil felsefesi açısından Kuran dili. DBY Yayınları.
- Erkal, A. (2010). Kıyâfetnâmeler üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 0(13).
- Evans, E. C. (1969). *Physiognomics in the ancient world*. Transactions of the American Philosophical Society, 59(5).
- Gülhan, A. (2009). Müellifi bilinmeyen bir kıyâfet-nâme'ye göre karakter tahlili. *Beden Kitabı*. (Ed: E. G. Naskali ve A. Koç). Kitabevi Yayınları.
- Güneş, A. (2001). Kâbüsnâme'nin bilinen ilk Türkçe çevirisi (giriş-metin-dizin). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Güneş, B. (2015). Arapçadan Türkçeye tercüme edilen bir kıyâfetname metni üzerine, *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10(8), 1259-1274.
- Gürbüz, M. (2016). *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî firâset-nâme*. Grafiker Yayınları.
- Göka, E. & Beyazyüz, M. (2015). *Gerçek insanın yüzünde yazar mı?* Timaş Yayınları.
- Jenkinson, J. (1997). Face facts: a history of physiognomy from ancient Mesopotamia to the end of the 19th century. *The Journal of biocommunication*. 24(3): 2-7.
- Kalachanis, K. & Michailidis, I. E. (2015). The Hippocratic view on humors and human temperament. *European Journal of Social Behaviour*, 2(2), 1-5.
- Kaplan, M. (2020). *Yüz okuma sanatı*. Alfa Yayınları.
- Kartal, A. (1998). Şeyh Baba Yusuf (?-öl. h. 918-İst.)'un kıyâfet-nâmesi. *Akademik Bakış, Üç Aylık Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*. 4.
- Kayaokay, İ. (2018) Nev'î-zâde Atâî'nin sohbet'l-ebkâr mesnevisinde yer alan kıyâfet-nâme üzerine, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 18, 53-64.
- Kırbıyık, M. (2010). Kıyâfet-nâme-i cedîde hakkında. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 793-813.
- Kohn, L. (1986). A textbook of physiognomy: the tadition of the "shenxiang quanbian". *Asian Folklore Studies*, 227-258.
- Koyuncu, F. (2019). *Enîsü'l-ârifîn ahlâk-ı muhsinî tercümesi (inceleme-tenkitli metin)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Lewis, P. (1998). *Tıp tarihi*. (Nilgün Güdücü, Çev.). Hürriyet Yayınları.
- Maden, S. (2017). Türk edebiyatında kıyâfet ilmi ve kıyâfetnameler. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-22.
- Mengi, M. (1977). Kıyâfetnameler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 25, 299-309.
- Misener, G. (1923). Loxus, physician and physiognomist. *Classical Philology*. C. XVIII.

- Özmen, A. (2019). Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet tarafından kaleme alınan kıyâfetnâme üzerine bir değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. (23), 775-806.
- Öztürk, L. (2013). *İslam tıp tarihi üzerine incelemeler*. Ensar Yayınları.
- Patarkalashvili, A. (2019). *Kitâb-ı kıyâfet-nâme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Raphals, L. (2009). Thirteen ways of looking at the self in early China. *History of Philosophy Quarterly*, 26(4), 315–336.
- Reuter M. (2009). Physiognomy as science and art. In: Heinämaa S., Reuter M. (eds) *Psychology And Philosophy. Studies In The History of Philosophy of Mind*, 8. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8582-6_9.
- Rivers, C. (1994). Face volue: physiognomical thought and the legible body in Marivaux, Lavater, Balzac, Gautier, and Zola. University of Wisconsin Press.
- Sarıçiçek, R. (2012). Mustafa bin Bâlî ve ilm-i firâseti. *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2725-2754.
- Sarıçiçek, R. (2021). *Mustafa bin Bâlî, risâle-i kıyâset-i firâset/ilm-i firâset: yüzler hâli söyler*. Büyüyenay Yayınları
- Şaş, A. K., Aydın, Ş. (2021). Terceme-i kıyâfet-nâme'nin ses, şekil ve imla özellikleri. *Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 9-19. <https://yunusemredergisi.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=be3a3685-5bc8-4fcf-b73f-5e68d4f5b881.pdf&key=51792>
- Türk, G. (2007). *Anadolu sahasına ait bir kıyâfet-nâme örneği üzerine inceleme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkdoğan, M. G. (2014). İlm-i kıyâfet ve firâset bağlamında Mustafa Bin Evrenos'un "Hâzâ kitab-ı firâsetnâme ve kıyâfetnâme"si. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 7(34).
- Twine, R. (2002). Physiognomy, phrenology and the temporality of the body. *Body & Society*, 8(1), 67-88.
- Yapıcı, M. (2020). *Süleymaniye Kütüphanesi 1457 numarada kayıtlı mensur mecmua (inceleme-metin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaylı, G. (2019). *Bedr-i Dilşâd'ın Murad-nâmesi: inceleme ve söz dizini*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yerdelen, C. (1988). *Türk edebiyatındaki kıyâfetnameler ve Niğdeli Visalî'nin Vesiletü'l İrfan adlı kıyâfet-nâmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Webster, R. (2018). *Yüz okuma sanatı*. (L. İ. Özcengiz, Çev.). Remzi Yayınları.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:
  1. Yazar/First author %50,
  2. Yazar/Second author %50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).